

door Annabella Meddens-van Borselen

Voor de vrederechter in Noord-Holland 1811-1838

De vrederechter speelde een belangrijke rol in het dagelijkse leven van Nederlanders in de eerste helft van de negentiende eeuw. Het vredege-recht was hier door de Fransen in 1811 naar Frans voorbeeld ingevoerd. Het vredege-recht was een burgerlijke rechtbank en behandelde geen strafrechtelijke zaken. De vrederechter probeerde, samen met zijn griffier, verzoening tot stand te brengen tussen twistende partijen bij zake-lijke geschillen.

De zakelijke geschillen gingen meestal over bezitsvorderingen, leveranties die niet betaald waren of loongeschillen tussen werkgever en werknemer. Ook behandelde de vrederechter familiezaken, zoals voogdij over minderjarige kinderen of het onder curatele stellen van dronkaards en geestes-zieke familieleden. Een enkele keer stelde de vrederechter onderhoudsgeld van ex-echtgenoten vast. Tevens stelde hij akten van bekendheid op voor mensen die geen doopbewijs van zichzelf konden geven of een bewijs van overlijden van hun ouders. Het kwam ook voor dat fouten in namen in een akte van bekendheid voor de vrederechter gecorrigeerd werden. Ook zorgden vrede-rechters voor verzegeling van boedels bij overlijden of bij een faillissement en stelden zij boedelinventarissen op van kleine nalatenschappen. Taxateurs van goederen en inboedels moesten voor de vrederechter beëdigd worden. Ook stelde de vrederechter de akten van emancipatie op, waarbij minderjarigen handelingsbekwaam werden verklaard. Een enkele keer werd de vrede-

De Bakenesserkerk. Aquarel door Jan Pannenbakker uit 1816.

rechter ingeschakeld om een burenruzie te sussen, waarbij door een van de partijen beledigingen waren geuit. De vrederechter van Alkmaar stelde ook akten van verkoop van roerende goederen (hout en gewassen) op die bij een openbare verkoop verkocht waren. Na scheepsrampen werden opvarenden bij de vrederechter geroepen om een verklaring af te leggen over de toedracht van de ramp.

Rechterlijke organisatie 1811-1838

De vrederechten werden ingesteld voor familiezaken en eenvoudige civiele geschillen. De rechtbanken van eerste aanleg behandelden beroepszaken van de vrederechter en strafzaken waarop maximaal vijf jaar gevangenisstraf stond. Voor de berechting van zware misdrijven was het Hof van Assisen.

Nadat de Fransen in 1813 vertrokken waren en het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 was gesticht, bleef de rechterlijke organisatie tot en met 1838 vrijwel ongewijzigd functioneren. In 1838 werd een aantal Franse wetboeken vervangen door Nederlandse wetboeken. Dit had gevolgen voor de naamgeving en organisatie van de rechtbanken. De vrederechten gingen op in een geringer aantal kantongerechten.

Om een indruk te geven wat voor zaken er in de archieven van de vrederechten te vinden zijn, volgen hieronder enkele voorbeelden uit archieven waarop een index is gemaakt.

Akten van bekendheid

Doopboeken verbrand

Jacob Blom, landbouwer te Groet, had in 1812 een doopbewijs nodig. Hij was te Groet geboren, maar helaas was het doopboek van Groet bij de landing van de Engelsen en Russen in 1799 verbrand. Hij ging naar de vrederechter te Alkmaar en nam zeven personen mee die zijn geboorte hadden meegemaakt. Zij verklaarden dat hij op 7 september 1761 was geboren te Groet. Hij nam mee: Jan Kooter Hoogvorst, landbouwer, 75 jaar, Arie Duijven, landbouwer, 68 jaar (die de buurman van zijn ouders was), Cornelis Ridder, landbouwer, 63 jaar (die zijn moeder goed kende), Pieter Hoedt, boer, 61 jaar, Reyer Blom, winkelier te Alkmaar (zijn vader handelde veel met de vader van Jacob Blom), Louwris Kos, landbouwer te Schoorl, 59 jaar (hij kende de ouders en wist dat ze aan de Hagermolen gewoond hadden), Arie van Lienen, boer, 58 jaar (hij was bij de doop in de kerk aanwezig geweest).

Joodse meisjes

Meintje Zwartser, dochter van Joseph Izaak Zwartser en Saartje van Os, koopvrouw aan de Bakenessergracht te Haarlem wilde in 1828 trouwen, maar kon geen geboortebewijs bij haar ondertrouw inleveren aangezien zij tot de Israëlitische godsdienst behoorde. Van joodse meisjes werd te Amsterdam en elders geen doopaantekening gemaakt. Bekenden verklaarden voor de vrederechter te Haarlem wie haar ouders waren en dat zij te Amsterdam geboren was. Adrianus

Franciscus Coonegracht, tapper, Hendrik Schouten, schoenmaker, Izaak de Leeuw, slachter, Hartog de Vries, fruitverkoper, alle drie wonende aan de Bakenessergracht, Izaak Frank, koopman in de Lange Begijnestraat en Jacob de Leeuw, koopman op het Groot Heiligland, verklaarden dat Meintje Zwartser in Amsterdam geboren was op 14 juni 1800.

Vader in stilte vertrokken

Jacob Smit wilde in 1817 trouwen met Geertrui Ausum. Hij was 24 jaar en had toestemming nodig van zijn ouders. Zijn ouders waren Dirk Smit en Zwaantje Lurinks. Veertien jaar geleden had Dirk Smit echter het huis en zijn vrouw en kinderen 'heimelijk' verlaten en sedert die tijd had men niets van hem vernomen. De familie wist niet of hij nog in leven was. Bekenden kwamen naar de Haarlemse vrederechter: Christoffel Sleeman wonende in de Vijfhoek, Pieter de Laat uit de Lakenstraat, Gerrit van Looij van de Raamgracht en Sander Kok die ook op de Raamgracht woonde, verklaarden dat zij Jacobus vele jaren gekend hadden en op de hoogte waren van het vertrek van Dirk Smit veertien jaar geleden.

Begrafenisregisters foetsie

Voor de Bloemendaalse vrederechter verscheen in 1823 Aaltje Swaanenburg wonende te Amsterdam. Zij wilde trouwen met Jan Pus en had een bewijs van overlijden nodig van haar vader Adriaan Swaanenburg. Hij was begraven te Schoten tussen 1780-1790. De

begravenisboeken waren echter in het ongereede geraakt, zodat een verklaring van overlijden niet gegeven kon worden. Getuigen Pieter du Crocq, Jan Wijers en Jan van Musscher verklaarden Aaltje al vele jaren te kennen en hadden haar horen spreken over het overlijden van haar vader.

Beledigingen

Belediging: hoer

Geertrui Vervoort, echtgenote van Hendrik Rooms te Beverwijk, ging in 1811 naar de vrederechter omdat zij beledigd was door de echtgenote van Rollé. Zij was door haar voor hoer uitgescholden. Mevrouw Rollé bracht onmiddellijk naar voren dat zij Geertrui nooit had willen beledigen en verklaarde dat Geertrui een brave vrouw was. Maar zij moest ook erkennen dat zij er de pest in had dat haar man de meeste tijd ten huize van Geertrui doorbracht. Met de verklaring van mevrouw Rollé nam Geertrui genoegen en daarmee was de zaak afgedaan.

Echtelijke ruzies

Boycot zuster

Bregtje Schuijt verzocht de vrederechter te Beverwijk in 1811 om hulp. Zij en haar echtgenoot Jacob Zwanenburg hadden 'verregerende huiselijke twisten'. De vrederechter had hen vermaand om de ruzies te vermijden. Jacob Zwanenburg vertelde de vrederechter wat volgens hem de oorzaak was van de echtelijke ruzies. Bregtje trok veel met haar

zuster op en deze zusterlijke genegenheid verwekte van tijd tot tijd ongenoegen in hun huishouden. Bregtje verklaarde dat zij zes weken niet met haar zuster was omgegaan, maar dat de twist en het huiskrakeel was aan-gebleven en dat zij niets naar de zin van haar man kon doen. Ze mocht van haar man nergens meer naar toe gaan. Hij had zelfs, toen zij even van huis was gegaan, haar door de stedelijke omroeper in de stad laten omroepen. Zij wilde niet langer met Jacob samenwonen. De vrederechter vermaande de echtgenoten tot het bijleggen van hun conflicten. Hij raadde Bregtje aan om de omgang met haar zuster te staken om de huiselijke rust en vrede te bewaren. Zij weigerde dit. De zaak werd naar de rechtbank van eerste aanleg verwezen.

Alimentatieverzoeken

Vrouw verlaat man

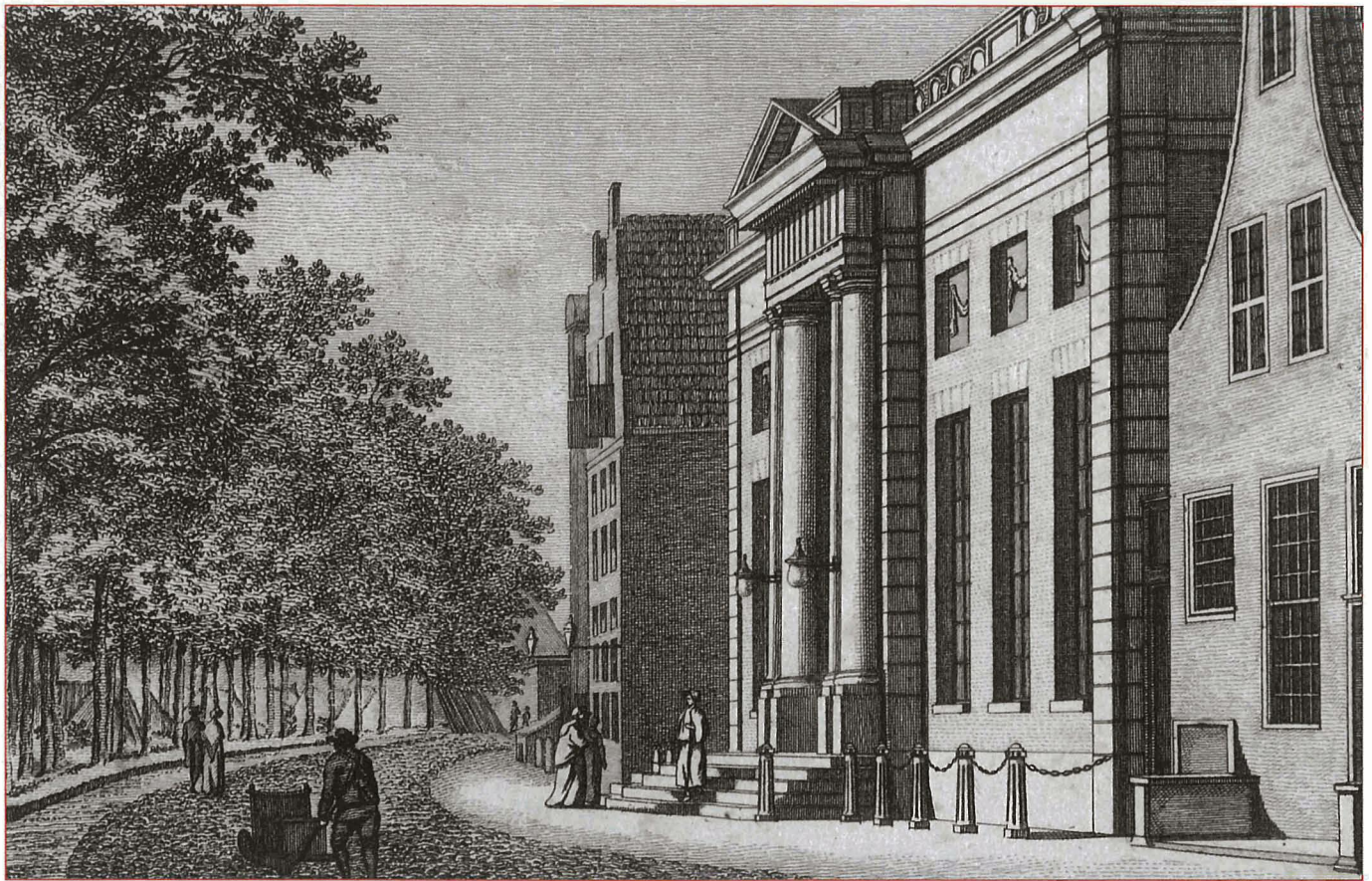
Jan Ferdinand Roer was een 35-jarige weduwnaar toen hij op 30 april 1815 trouwde met de 42-jarige dienstmaagd Antje (Nantje) Eelkes. Het huwelijk liep in 1834 op de klippen. Antje Eelkes daagde haar echtgenoot Johannes Ferdinand Roer voor de vrederechter te Hoorn in 1834. Zij had haar man verlaten en eiste een toelage van hem voor haar levensonderhoud. In het begin kreeg zij geld, maar na enige tijd niet meer. Antje Eelkes had haar man verlaten vanwege verregerende onaangenaamheden en huiselijk ongenoegen waarin zij met haar man leefde. Zij voelde zich genoodzaakt om op zichzelf te gaan wonen. De vrederechter

merkte op dat de geaardheid van de eiseres en de gedaagde zo ver uiteenliepen dat een onderlinge samenleving tussen hen ondraaglijk en voor beiden niet verkiesbaar was. Zij eiste voor haar levensbehoefte 156 gulden per jaar. De echtgenoten bereikten geen overeenkomst voor de vrederechter en werden naar de rechtbank van eerste aanleg verwezen. Helaas is het archief van de rechtbank van eerste aanleg Hoorn in 1890 bij een brand grotendeels verloren gegaan.

In 1848 hertrouwde Johannes Ferdinand Roer op 66-jarige leeftijd met de 38-jarige Hiltje Waardenbag te Hoorn. Hij staat in de akte vermeld als weduwnaar van Antje Eelkes.

Man verlaat vrouw

In 1838 stapte Marijtje (Maria) Groot naar de vrederechter te Hoorn. Zij was in 1830 te Hoorn getrouwd met Hermanus Appelboom. Zij was weduwe van Pieter Schep, van wie ze enige kinderen had. Haar tweede echtgenoot Hermanus Appelboom had haar verlaten en had haar drie kinderen meegenomen, waarvan twee uit haar vorige huwelijk. Later nam hij ook haar baby mee, waarvan zij, nadat hij haar verlaten had, bevallen was. Appelboom weigerde haar geld te geven voor haar onderhoud en liet haar 'in dit strenge winterseizoen geheel in armoede achter'. Marijtje Groot eiste 1,50 gulden per week en kreeg 0,30 cent voor haar onderhoud toegewezen door de vrederechter.

Teylershofje aan de Koudenhorn in Haarlem omstreeks 1800. Kopergravure door Izaak de Wit Jansz en Joannes P. Visser Bender naar een tekening van F.A. Milatz.

Arbeidsconflicten

Dienstmeisje eist geld

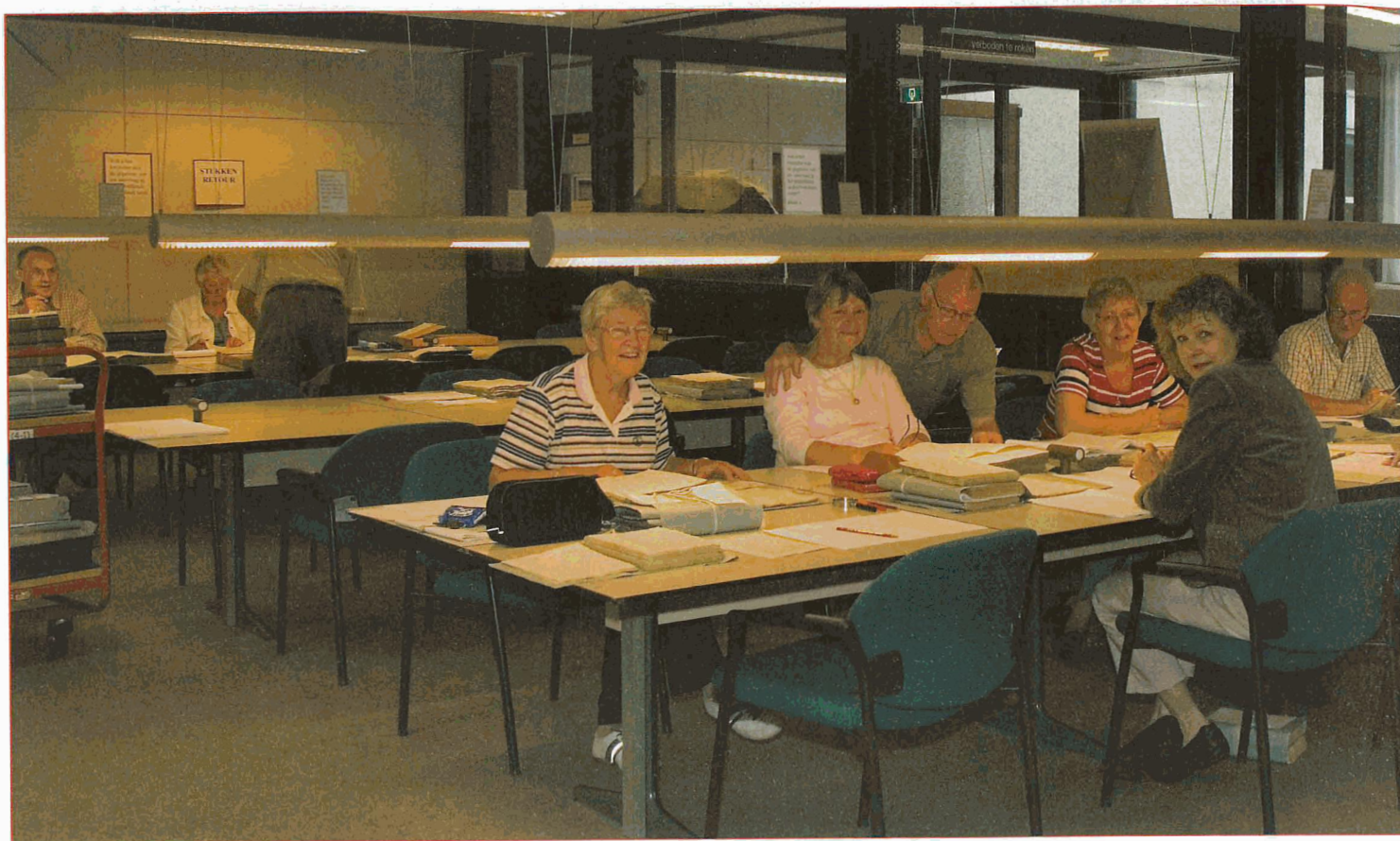
Alleghonda Smit, een dienstbode uit Wijk aan Duin, stapte in 1811 naar de vrederechter van Beverwijk om uitbetaling van twaalf gulden salaris te eisen. Zij had 23 weken bij Jacob Heisenberg gewerkt. Heisenberg erkende dat Alleghonda bij hem had gewerkt, maar weigerde het loon te betalen omdat zij zonder

zijn medeweten goederen van hem had uitgeleend aan bureu. Bovendien miste hij nog een zwarte lakense rok (geklede jas voor mannen). Het dienstmeisje verweerde zich met de mededeling dat de uitgeleende goederen waren teruggeven en dat zij niets wist van een zwarte lakense rok. Ze had de spullen uitgeleend uit goed nabuurschap. De vrederechter bepaalde dat de werkgever geen loon kon achterhouden op grond van vermiste goederen

en veroordeelde Jacob Heisenberg tot uitbetaling van het loon.

Onbarmhartige knecht?

Jacob Oesdom stapte in 1827 naar de vrederechter te Hoorn om achterstallig loon van zijn voormalige werkgever Krijn Blom, kastelein te Hoorn, te eisen. Hij had als dienstknecht vijftien weken voor hem gewerkt, maar had niets ontvangen. Hij had

Op de locatie Kleine Houtweg werkt een groepje vrijwilligers elke vrijdagochtend aan het nader toegankelijk maken van de archieven van de vrederechten in Noord-Holland. Foto: Jos Fielmich.

recht op veertien gulden. Krijn Blom had deze knecht voor een jaar gehuurd met een salaris van zestig gulden. Krijn Blom vertelde de vrederechter dat de knecht al na vijftien weken vertrokken was. Hij noemde de handelwijze van zijn knecht onbarmhartig en ongeschikt. De knecht vertrok op een ongelukkig tijdstip. Het huisgezin was ziek, zijn vrouw lag op sterven en een koe moest kalven. Daarom

besloot de kastelein om het loon van vijftien weken niet uit te betalen. De dienstknecht zei dat hij vertrokken was, omdat zijn baas op zijn geloof, hij was katholiek, schimpte. De kastelein zei dat dit bezijden de waarheid was. Niemand had lust om in deze moeilijke periode met iets te spotten of te schimpen. De vrederechter bepaalde dat de kastelein het loon moest uitbetalen.

Boedelinventarissen

In de archieven van de vrederechten zijn ook veel boedelinventarissen te vinden van kleine nalatenschappen. De boedelinventarissen geven een beeld hoe men in de eerste helft van de negentiende eeuw woonde en leefde. Zo is er een boedelinventaris van Trijntje Michielsdr Jager, die in 1817 overleed in het

Teylershofje te Haarlem. De inventaris geeft een indruk van wat er allemaal in zo'n hofje aanwezig was. Naast kasten met porselein, een spiegel met vergulde lijst, een hangklok, een boekenkast met enige boeken, bevonden zich in de hofjeswoning ook vijftien tekeningen en prenten achter glas.

Een andere inventaris van Wouter Saris, een stoffenhandelaar aan de Grote Houtstraat te Haarlem, geeft een indruk van de grootte van deze winkel en de hoeveelheid en soorten stoffen die er rond 1828 verkocht werden. De inventaris werd opgemaakt omdat de stoffenhandelaar failliet was gegaan.

Met dank aan de vrijwilligers van het project vrederechten: Cor Moolenaar, Dory Sabel, Anja Agterhof, Rikie Beek, John Polman, Tineke Polman, Henk Laurier, Rita Wiedemeijer, Joke Peters, Hanneke Blaas, Jan Wurkum, Nel Rijkelijkhuisen en Aaltje Hennevelt.

Hoe zijn de akten in de archieven van de vrederechten te vinden?

Repertoria

De griffiers van de vrederechten maakten repertoria waar ze in chronologische volgorde de datum, soort akte en namen van de partijen noteerden. Deze repertoria zijn voor een deel bewaard gebleven. Via de repertoria kan gezocht worden naar een bepaalde akte.

Index

Sinds 2003 werkt een groep vrijwilligers van het Noord-Hollands Archief aan een index op personen, die in de archieven van de Noord-Hollandse vrederechten voorkomen (1811-1838). Een index op het archief van de vrederechter te Alkmaar, Haarlem, Beverwijk, Bloemendaal, Heemstede, Weesp, Naarden en Hilversum is gereed en voor een deel ook op de website van het Noord-Hollands archief te raadplegen.

Kies hiervoor op www.noord-hollandsarchief.nl 'ik zoek...een persoon'.

Op papier zijn de indexen ook te raadplegen op de studiezalen aan de Jansstraat 40 en de Kleine Houtweg 18 te Haarlem. Momenteel werken de vrijwilligers aan een index op de archieven van de vrederechten Hoorn, Enkhuizen en Medemblik.

Waar zijn de archieven van de vrederechten te raadplegen?

De archieven van de vrederechten Alkmaar zijn in te zien op de studiezaal aan de Jansstraat 40, de overige archieven van de Noord-Hollandse vrederechten kunnen worden geraadpleegd op de studiezaal aan de Kleine Houtweg 18.